

DIRECTIONS OF PEACE POLICY, IMPLEMENTATION OF RESTORATIVE JUSTICE AND PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVES IN THE FUTURE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Azra Adžajlić-Dedović

Faculty of Criminal Justice, Criminology and Security Studies, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, aadzajlic@fkn.unsa.ba

Elvira Čekić

Faculty of Criminal Justice, Criminology and Security Studies, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, ecekic@fkn.unsa.ba

Abstract: After decades of war and a post-conflict period, Bosnia and Herzegovina faces significant challenges in building sustainable peace and reconciliation. This paper analyzes peace policies and the implementation of restorative justice in Bosnia and Herzegovina with the aim of achieving lasting peace and reconciliation. It focuses on the contributions of these policies to building a society with equal rights for all citizens and providing psychological support to war victims and their families to facilitate recovery and reintegration. The paper examines political, legal, and psychological strategies for preventing new conflicts and building a democratic society, with an emphasis on the role of restorative justice as an alternative legal system that empowers both victims and perpetrators in the reconciliation process. Political strategies include institutional reforms that promote inclusivity and equality, strengthening civil society, and ensuring government transparency. Legal strategies encompass dialogue between victims and perpetrators and the acknowledgment of crimes. Restorative justice allows communities to confront the past, providing a more effective way to meet the needs of war victims. Psychological strategies highlight the importance of emotional and mental health, offering therapy and educational programs that promote intercultural understanding and tolerance. The paper offers key recommendations for the implementation of peace policies and restorative justice, emphasizing a multidisciplinary approach and the need for further research. Key measures include long-term peace agreements, regional reconciliation initiatives, justice and peace legislation, and comprehensive support programs for war victims. The integration of these policies can significantly contribute to the creation of a stable and prosperous society, where restorative justice plays a crucial role in achieving lasting peace and reconciliation in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: victims, peace building, rule of law, restorative justice, consequences, support

PRAVCI POLITIKE MIRA, IMPLEMENTACIJA RESTORATIVNE PRAVDE I I PSIHOLOŠKE PERSPEKTIVE U BUDUĆNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

Azra Adžajlić-Dedović

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu
aadzajlic@fkn.unsa.ba

Elvira Čekić

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu
ecekic@fkn.unsa.ba

Sažetak: Nakon decenija rata i postkonfliktnog perioda, Bosna i Hercegovina suočava se s izazovima izgradnje održivog mira i pomirenja. Ovaj rad analizira politike mira i implementaciju restorativne pravde u Bosni i Hercegovini s ciljem postizanja dugotrajnog mira i pomirenja. Fokusira se na doprinose ovih politika u izgradnji društva s jednakim pravima za sve građane te osiguranje psihološke podrške ratnim žrtvama i njihovim obiteljima radi olakšavanja oporavka i reintegracije. Razmatraju se političke, pravne i psihološke strategije za prevenciju novih sukoba i izgradnju demokratskog društva, s naglaskom na ulogu restorativne pravde kao alternativnog pravnog sistema koji osnažuje i žrtve i počinitelje u procesu pomirenja. Političke strategije uključuju institucionalne reforme koje promovišu inkluzivnost i jednakost, jačanje civilnog društva i transparentnost vlasti. Pravne strategije obuhvataju dijalog između žrtava i počinitelja te priznavanje zločina. Restorativna pravda omogućava zajednicama suočavanje s prošlošću, pružajući efikasniji način zadovoljenja potreba žrtava rata. Psihološke strategije ističu važnost emocionalnog i mentalnog zdravlja, nudeći terapiju i obrazovne programe koji promovišu interkulturalno razumijevanje i toleranciju. Rad nudi ključne preporuke za implementaciju politika mira i restorativne pravde, ističući multidisciplinarni pristup i potrebu daljnjih istraživanja. Ključne mjere uključuju dugoročne mirne

sporazume, regionalne inicijative za pomirenje, zakone o pravdi i miru te programe podrške za žrtve rata. Integracija ovih politika može značajno doprinijeti izgradnji stabilnog i prosperitetnog društva, gdje restorativna pravda igra ključnu ulogu u postizanju trajnog mira i pomirenja u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: žrtve, izgradnja mira, vladavina prava, restorativna pravda, posljedice, podrška

1. UVOD

Razmatranje pravaca politike mira, implementacije restorativne pravde i psiholoških perspektiva u budućnosti Bosne i Hercegovine proizilazi iz složenog konteksta postkonfliktnih društava. Ovaj multidisciplinarni pristup neophodan je za sveobuhvatno razumijevanje izazova koji su pred ovom zemljom i njenim stanovnicima. Teorijska podloga koja pruža osnovu za ovu problematiku proizilazi iz interdisciplinarnih studija mira, pravde i psihologije. Analiza politike mira zahtijeva istraživanje različitih strategija, političkih procesa i institucionalnih mehanizama korištenih za prevenciju novih sukoba, izgradnju demokratskih institucija i promociju stabilnosti u postkonfliktnim društvima (Lederach, 1997). Naglašava se važnost političke volje, međunarodne podrške i lokalnog angažmana u procesu izgradnje mira. Implementacija restorativne pravde predstavlja ključni aspekt tranzicijske pravde u postkonfliktnim kontekstima. Restorativna pravda naglašava procese pomirenja, suočavanja i reparacije štete kroz aktivno uključivanje žrtava, počinitelja i zajednica (Zehr, 2002). Ovaj pristup pruža alternativu tradicionalnim pravnim sistemima, fokusirajući se na obnovu društvenih veza i individualno osnaživanje. Psihološke perspektive dodaju dublje razumijevanje ljudskih reakcija na traumu, sukobe i procese pomirenja. Psihološka istraživanja pružaju uvid u emocionalne, kognitivne i socijalne faktore koji utječu na reakcije pojedinaca i zajednica na traumatična iskustva rata i nasilja (Danieli, 1998). Osim toga, psihološke perspektive istražuju efikasnost intervencija i programa podrške za žrtve, počinitelje i društvo u cjelini. Integracija političkih, pravnih i psiholoških pristupa omogućava sveobuhvatno sagledavanje izazova i mogućnosti u izgradnji mira i pravde u Bosni i Hercegovini, pružajući osnovu za razvoj efikasnih politika, programa i strategija koje će doprinijeti održivom miru, pomirenju i prosperitetu u budućnosti.

2. IZGRADNJA STABILNOG MIRA U BOSNI I HERCEGOVINI: MJERE PREVENCIJE SEKUNDARNE VIKTIMIZACIJE

Istraživanje Stovera i Weinsteina (2004) otkriva da je društvena rekonstrukcija i pomirenje spor proces koji se odvija na više nivoa - pojedinac, zajednica i država - te da na njega utiču društveni identitet, kolektivno pamćenje i međugrupna interakcija (Androff, 2012). Restorativna pravda je riješila ove nedostatke u teoriji i praksi nastojeći popraviti društveno tkivo oštećeno nasiljem (Braithwaite, 2002). Pored toga, mirovni sporazumi predviđaju stvaranje zvaničnih inicijativa za tranziciju pravdu; Ujedinjene nacije su, na primjer, sponzorirale komisije za istinu i sveobuhvatan program administrativnih reparacija za žrtve (Mejia-Bonifazi, 2022).

Gvatemalski mirovni proces se često navodi kao primjer participativnog pristupa, gdje je civilno društvo odigralo ključnu ulogu u oblikovanju sadržaja mirovnih sporazuma s ciljem rješavanja strukturalnih uzroka unutrašnjeg oružanog sukoba, uključujući rasizam prema starosjediocima, siromaštvo i nejednaku raspodjelu zemljišta (Ibid). Međutim, u Bosni i Hercegovini, zbog neodgovornih i nesposobnih političkih vlasti, Komisije za istinu i pomirenje nisu uspjele da postanu pokretači i graditelji stabilnog mira. Žrtve, zbog preživljene traume (PTSP), ostale su "nijeme" na neuspjeh tih komisija. Dakle, pravda za žrtve ratova ne može biti ostvarena bez žrtava rata kao aktivnih učesnika mirovnih procesa i kritičara zloupotrebe moći i vlasti u slučajevima kada je pravda ostala nedostupna.

U društvima u kojima se ostvarenje pravde za žrtve rata pretvorilo u sekundarnu viktimizaciju samih žrtava zbog preuzimanja vlasti od strane ratnih zločinaca, restorativna pravda se pokazala kao najbrži i najefikasniji put ka postizanju pravde. Ovo se potvrđuje iskustvom zemalja poput Gvatemale, Kolumbije i Ruande. Transformacija pravnog sistema iz nepravednog u pravedni zahtijeva reinstitucionalizaciju pravde unutar okvira vrijednosti restorativne pravde, čije bi se osnovne principe možda trebalo ugraditi u ustavni poredak (Braithwaite, 1995).

Iako je odgovornost oružanih grupa i njihova obaveza da nadoknade štetu koju su prouzrokovali područje koje se razvija unutar međunarodnog prava, restorativna pravda nudi praktičan i ideološki privlačan pristup angažiranju takvih naoružanih aktera u procesu nadoknađivanja štete (Moffett, 2022). Ipak, suprotstavljanje nepravdi i ostvarivanje pravde nisu nužno sinonimi. Da bismo adekvatno obrađivali iskustvo nepravde, moramo mu pristupiti kao samostalnoj pojavi (Pemberton, 2022). Godine 2005. usvojen je Zakon o pravdi i miru (Zakon 975 iz 2005) u Kolumbiji, što je predstavljalo prvi mehanizam tranzicijske pravde u zemlji. Ovaj zakon omogućio je primjenu restorativne pravde, kao i krivični postupak za istragu i suđenje ozbiljnih kršenja ljudskih prava, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina koje su počinile paravojne grupe (Moreno, 2022). Promicanje široke primjene restorativne pravde u postkonfliktnim društvima zahtijeva prepoznavanje činjenice da su ratovi djelo ljudi te da svaki proces mira implicira i proces medijacije. Stoga, integracija restorativne pravde u okvir mirovnih sporazuma, zajedno s reparacijom ratne štete, predstavlja najbrži put ka postizanju trajnog mira. Kako bi se osiguralo da

političari na vlasti ne zloupotrebjavaju svoju poziciju kako bi uskratili pravdu žrtvama rata, kao što se dogodilo u Bosni i Hercegovini, restorativna pravda bi trebala biti obavezujuća prema mirovnim sporazumima i strategijama državnog mira. U skladu s iskustvima Gvatamale, Kolumbije i Ruande, strategije za postizanje stabilnog mira i regionalne stabilnosti u Bosni i Hercegovini mogu uključivati niz preventivnih mjera kako bi se spriječila sekundarna viktimizacija žrtava rata i potencijalni novi konflikti: Prvo, potpisivanje dugoročnih mirovnih sporazuma sa susjednim zemljama, koji bi uključivali jasno definirane sankcije za kršitelje mira, uz obavezu financijske podrške UN-ovom Fondu za žrtve rata. Drugo, uspostava regionalne inicijative za pomirenje i pravdu među žrtvama ratova na Zapadnom Balkanu putem regionalnih mehanizama suradnje. Nakon nasilnog raspada Jugoslavije tokom 1990-ih, ovaj region svjedočio je nekoliko retributivnih i restorativnih mehanizama za suočavanje s prošlošću, uključujući sudove za ratne zločine na međunarodnoj razini, kao i na nacionalnoj razini, i inicijative za istraživanje istine i utvrđivanje činjenica (Kurze, 2011). Treće, donošenje zakona o miru i pravdi radi osnivanja sudova časti kao modela za primjenu restorativne pravde ili kao alternativnog načina zadovoljenja potreba za pravdom među žrtvama rata. Četvrto, usvajanje posebnih strategija državne izgradnje stabilnog mira koje uključuju preventivnu diplomaciju putem regionalnih konferencija o granicama, upravljanju prirodnim resursima, reparaciji za žrtve rata te prevenciji prirodnih katastrofa i drugih sigurnosnih rizika. Peto, usvajanje zakona o zaštiti žrtava seksualnog nasilja u ratu i uspostava posebnih fondova i programa za obeštećenje i rehabilitaciju žrtava rata na trošak države.

Emocije ili kako ih psiholozi nazivaju reaktivnim stavovima, igraju ključnu ulogu u procesima restorativne pravde. U mnogim pogledima, cilj restorativne pravde je stvoriti uvjete u kojima žrtve mogu prevladati osjećaje ljutnje i ozlojeđenosti (Murphy, 2022). U procesima ostvarivanja restorativne pravde, žrtve ratova u Bosni i Hercegovini će brzo i efikasno, uz manje troškove postupka te izbjegavanje sekundarne i tercijarne viktimizacije, postići adekvatno zadovoljenje osjećaja pravednosti ili pravde za žrtve.

Nacionalno/etnoreligijsko kolektivno poricanje, potaknuto političkom kulturom straha i etnoreligijskim antagonizmom, ključno je za liberalni mirovni zastoj i društvenu (ne)pravdu (Hadžić, 2021). Cilj dijaloga je prevladati podjele u zajednicama, dijeliti perspektive, otkrivati nove ideje te osporavati mitove i poluistine (Program Ujedinjenih naroda za razvoj, 2009:2-3). U tom smislu, može se tvrditi da dijalog postavlja temelje za socio-emocionalno pomirenje tako što okuplja grupe kako bi se bavile pitanjima kojima se nisu bavile zbog zastoja uzrokovanog suprotstavljenim perspektivama i narativima (O'Neil, 2019).

3. ANALIZA ARGUMENATA ZA I PROTIV PRIMJENE RESTORATIVNE PRAVDE ZA ŽRTVE RATA

Argumenti protiv primjene restorativne pravde

Protivnici primjene restorativne pravde u slučajevima ratnih zločina često ističu pojavu sekundarne viktimizacije koju žrtve rata doživljavaju kao svjedoci u krivičnim postupcima protiv ratnih zločinaca. Međutim, argumentacija protiv primjene restorativne pravde mora uvažiti činjenicu da su žrtve ratova često izložene sekundarnoj viktimizaciji i u redovnim sudskim postupcima. Ova sekundarna viktimizacija može se manifestirati kroz različite oblike, uključujući aktivno sudjelovanje žrtava rata u procesuiranju, identifikaciju počinitelja zločina tokom istrage, suočavanje s ratnim zločincima tokom suđenja putem unakrsnog ispitivanja te nedostatak adekvatne zaštite za žrtve rata kao svjedoke.

Posebno je važno istaknuti da žrtve ratova, uključujući žrtve seksualnog nasilja, često suočavaju s preprekama u ostvarivanju pravde i naknade za pretrpljenu štetu. To uključuje nedostatak financijskih resursa za pravno zastupanje i ostvarivanje prava na naknadu štete o trošku države. Ova zloupotreba vlasti i moći na štetu žrtava rata rezultira sekundarnom i tercijarnom viktimizacijom te sistemskom institucionalnom diskriminacijom žrtava rata kao žrtava zloupotrebe moći i vlasti. Stoga, argumentacija protiv primjene restorativne pravde u slučajevima ratnih zločina mora uzeti u obzir kompleksnost situacije žrtava rata te nužnost osiguravanja pravednog pristupa pravdi i reparaciji, bez obzira na vrstu sudskog postupka ili pravni okvir koji se primjenjuje. Dodatni argument koji se koristi protiv primjene restorativne pravde je strah od blažeg kažnjavanja i mogućnost da kriminalci iskoriste restorativne procese kako bi izbjegli stroge kazne poput dugotrajnog zatvora. Ovo zabrinjava protivnike restorativne pravde koji smatraju da ona može pružiti slobodu teškim kriminalcima koji su podjednako opasni za društvo i u ratu i u miru. U kontekstu Bosne i Hercegovine, strategije tranzicijske pravde i rad pravosudnih organa nisu uspjeli procesuirati sve ratne zločince ni nakon 30 godina od rata. Većina najodgovornijih ili onih na vrhu piramide zločina (poput Biljane Plavšić), ostala je nekažnjena ili je kažnjena relativno blago zbog nedostatka volje susjednih država da poštuju međunarodno pravo i načelo ekstradicije, što se ilustrira slučajem Radovana Karadžića koji se više od deset godina skrivao u Republici Srbiji. S druge strane, mnogi od ratnih zločinaca već su preminuli, što dodatno komplicira procesuiranje. Iz perspektive žrtava rata u Bosni i Hercegovini, pravda ostaje nedostižna jer su mnogi od počinitelja zločina nagrađeni ili su nedostupni pravosudnim tijelima zbog imuniteta ili zloupotrebe službenih ovlasti. To rezultira reviktimizacijom žrtava, jer ne samo da je pravda nedostižna, nego su zločinci nagrađeni i slavljani u društvu zbog svojih zlodjela u ratu. Iz navedenih razloga, za žrtve rata u Bosni i Hercegovini, primjena restorativne

pravde može biti ključna. Nedostupnost pravde može postati izvor novih konflikata, stoga je važno omogućiti žrtvama procese restorativne pravde kako bi se barem djelomično zadovoljile njihove potrebe za pravdom i pomirenjem.

Argumenti za primjenu restorativne pravde

Primjena restorativne pravde donosi niz prednosti koje tradicionalni pravosudni sistemi često ne mogu pružiti. Prvo, restorativna pravda omogućava žrtvama aktivniju ulogu u procesu postizanja pravde, čime se umanjuje osjećaj nemoći i omogućava žrtvama da direktno izraze svoje potrebe i osjećaje. Ovo može uključivati dijalog između žrtava i počinitelja, što doprinosi procesu emocionalnog iscjeljenja i može rezultirati konkretnim mjerama reparacije. Drugo, restorativna pravda može smanjiti rizik od ponovne viktimizacije, jer procesi unutar ovog okvira često uključuju sigurnosne mjere i podršku za žrtve, osiguravajući da se njihova iskustva i traume uzimaju ozbiljno u obzir. Pored toga, ovaj pristup može pomoći u prevenciji budućih sukoba kroz promicanje kulture pomirenja i razumijevanja. Treće, restorativna pravda može ponuditi bržu i pristupačniju pravdu za žrtve, posebno u slučajevima gdje je formalni pravosudni sistem preopterećen ili nedovoljno efikasan. Na taj način, žrtve mogu brže dobiti osjećaj pravde i zadovoljštine, što je ključno za njihovo emocionalno i psihološko oporavak. Konačno, restorativna pravda može doprinijeti dugoročnom miru i stabilnosti u društvu. Kroz procese koji uključuju zajednice i promiču međusobno razumijevanje, moguće je stvoriti temelje za trajniji mir i smanjiti tenzije među različitim grupama unutar društva. Zaključno, dok postoje opravdane zabrinutosti i argumenti protiv primjene restorativne pravde u kontekstu ratnih zločina, prednosti ovog pristupa ne smiju se zanemariti. Za mnoge žrtve rata, restorativna pravda može ponuditi prijeko potrebnu platformu za izražavanje njihovih bolova, traženje pravde i, konačno, postizanje pomirenja.

3. PSIHOLOŠKI ASPEKTI RESTORATIVNE PRAVDE

U kontekstu Bosne i Hercegovine razmatranje psiholoških aspekata restorativne pravde postaje ključno za izgradnju održivog mira i pomirenja u društvu. Restorativna pravda nije samo pravni koncept, već i filozofija koja teži obnovi odnosa, povjerenja i zajednice nakon perioda konflikta i nasilja. Ključni psihološki aspekti ovog pristupa uključuju:

Oživljavanje empatije i razumijevanja

Restorativna pravda promovira procese koji omogućavaju žrtvama i počiniocima da se suoče jedni s drugima, često kroz medijaciju ili dijalog. Takvi susreti mogu poslužiti kao važan korak ka oživljavanju empatije i razumijevanja između svih uključenih strana. Psihološki, ova iskustva mogu pomoći u smanjenju osjećaja izolacije i traumatizacije kod žrtava, dok istovremeno omogućavaju počiniocima da preuzmu odgovornost za svoje postupke i suoče se s posljedicama (Umbreit & Peterson-Armour, 2011). Ovaj proces može pomoći u obnovi ljudske povezanosti koja je često narušena tokom konflikta.

Podrška za oporavak i povjerenje

Procesi restorativne pravde nude prostor za psihološku podršku žrtvama i počiniocima, pružajući im sigurno okruženje za izražavanje svojih osjećaja, strahova i potreba. Kroz ovu podršku, osobe uključene u proces mogu pronaći načine za prevladavanje traume, obnovu povjerenja u društvo i osnaživanje za budućnost (Van Ness & Heetderks-Strong, 1997). Psihološka podrška igra ključnu ulogu u omogućavanju žrtvama da se nose s posljedicama svojih iskustava i počiniocima da se reintegriraju u zajednicu na konstruktivan način.

Povezivanje s zajednicom

Restorativna pravda ima potencijal da osnaži veze između pojedinaca i njihove zajednice kroz zajednički proces suočavanja s prošlošću i stvaranje puta prema budućnosti. Kroz aktivno uključivanje zajednice u procese restorativne pravde, može se promovirati osjećaj pripadnosti, solidarnosti i zajedničke odgovornosti za izgradnju mira i pomirenja (Johnstone & Van Ness, 2006). Ovaj aspekt je posebno značajan u kontekstu Bosne i Hercegovine, gdje su etničke i društvene podjele duboko ukorijenjene.

U suštini, psihološki aspekti restorativne pravde igraju ključnu ulogu u transformaciji društva i izgradnji održivog mira u Bosni i Hercegovini. Ovi procesi omogućavaju pojedincima da prebrode traume prošlosti, obnove povjerenje u društvo i zajednicu te pronađu put ka pomirenju i harmoniji. Uz adekvatnu podršku i implementaciju, restorativna pravda može značajno doprinijeti emocionalnom i mentalnom oporavku društva pogođenog ratom, stvarajući temelje za trajni mir i stabilnost.

4. PRAKTIČNE MJERE ZA POSTIZANJE MIRA I POMIRENJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Razmatranje praktičnih mjera za ostvarivanje mira i pomirenja u Bosni i Hercegovini uključuje niz složenih faktora i mjera koje bi se trebale provesti na različitim nivoima društva i vlasti. Ključni koraci i aktivnosti koje bi se mogli poduzeti su sljedeći:

Jačanje institucija i procesa restorativne pravde

Potrebno je ulagati u razvoj i osnaživanje institucija i procesa koji podržavaju primjenu restorativne pravde na svim nivoima društva. To podrazumijeva osnivanje posebnih odsjeka ili agencija za restorativnu pravdu unutar pravosudnog sistema, kao i obuku i edukaciju relevantnih profesionalaca, uključujući sudije, advokate, socijalne radnike i medijske radnike (Chandler, 2000).

Edukacija i promocija svijesti o restorativnoj pravdi

Neophodno je provoditi programe edukacije i promovirati svijest o principima i vrijednostima restorativne pravde među građanima, posebno mladima. Ovi programi mogu uključivati radionice, seminare, obrazovne materijale i kampanje javnog informiranja o restorativnoj pravdi i njenom potencijalu za izgradnju mira i pomirenja (Fischer & Simić, 2015).

Uključivanje žrtava i počinitelja u proces

Važno je osigurati da žrtve i počinioci budu aktivno uključeni u procese restorativne pravde, što uključuje mogućnost dijaloga, medijacije, pomirenja i rehabilitacije (Guzina & Marijan, 2013). Ova inkluzivnost može pružiti priliku za suosjećanje, razumijevanje i suočavanje s posljedicama postupaka, što može doprinijeti obnovi povjerenja i pomirenju.

Izgradnja kapaciteta i infrastrukture za psihološku pomoć

Potrebno je ulagati u izgradnju kapaciteta i infrastrukture za pružanje psihološke podrške žrtvama, počiniocima i zajednicama pogođenim konfliktom i nasiljem (Kamens, 2021). To može uključivati uspostavu centara za mentalno zdravlje, obuku stručnjaka za pružanje terapije i savjetovanja, kao i promociju svijesti o važnosti brige o mentalnom zdravlju.

Promocija kulture tolerancije i pomirenja

Ključno je raditi na promociji kulture tolerancije, međusobnog poštovanja i pomirenja među različitim etničkim, vjerskim i kulturnim grupama u Bosni i Hercegovini (Fischer & Simić, 2015; Chandler, 2000). Ove aktivnosti mogu obuhvatati inicijative za interkulturalnu edukaciju, zajedničke projekte i aktivnosti koje podstiču dijalog i saradnju.

Ove mjere predstavljaju samo početak dugog procesa ostvarivanja mira i pomirenja u Bosni i Hercegovini, ali su ključne za stvaranje temelja za održivu budućnost zemlje. Potrebno je dugoročno posvećenje svih relevantnih aktera u provođenju tih mjera kako bi se postigao željeni napredak ka mirnom i prosperitetnom društvu.

5. ZAKLJUČAK

Izgradnja trajnog mira u Bosni i Hercegovini zahtijeva multidisciplinarni pristup koji uključuje politike mira, implementaciju restorativnu pravdu i psihološku podršku. Pravci politike mira u Bosni i Hercegovini uključuju institucionalne reforme koje promovišu inkluzivnost i jednakost među etničkim grupama. Primarni cilj ovih reformi je osigurati efikasno funkcionisanje političkih institucija koje će reflektovati interese svih građana, bez obzira na etničku pripadnost. Pored toga, važno je jačati civilno društvo i osigurati učešće građana u donošenju odluka, što doprinosi transparentnosti i odgovornosti vlasti. Implementacija restorativne pravde je ključna za pomirenje i izgradnju povjerenja među različitim zajednicama. Restorativna pravda se fokusira na priznanje patnje žrtava, odgovornost počinitelja i reparaciju štete. U Bosni i Hercegovini, ovaj proces uključuje organizaciju dijaloga između žrtava i počinitelja, te stvaranje platformi za javno izvinjenje i priznavanje zločina. Restorativna pravda omogućava zajednicama da se suoče s prošlošću, što je esencijalno za izgradnju zajedničke budućnosti. Psihološke perspektive u procesu pomirenja ističu važnost emocionalnog i mentalnog zdravlja pojedinaca pogođenih konfliktom. Trauma, stres i osjećaj nesigurnosti mogu predstavljati značajne prepreke miru i stabilnosti. Psihološka podrška, uključujući terapiju i savjetovanje, pomaže pojedincima da obrade svoje iskustvo i razviju mehanizme suočavanja. Pored toga, obrazovni programi koji promovišu interkulturalno razumijevanje i toleranciju igraju vitalnu ulogu u prevazilaženju predrasuda i stereotipa. U budućnosti, Bosna i Hercegovina mora nastaviti integrisati ove pristupe kako bi izgradila održiv mir. Institucionalna podrška politikama mira, dosljedna primjena restorativne pravde i kontinuirana psihološka podrška su neophodni za prevazilaženje naslijeđa konflikta. Međunarodna zajednica također igra ključnu ulogu pružanjem podrške kroz financijsku pomoć, tehničku ekspertizu i političku podršku. Samo kroz integraciju ovih elemenata moguće je prevazići prošle konflikte i stvoriti stabilno i prosperitetno društvo za sve građane.

LITERATURA

- Androff, D. K. (2012). Reconciliation in a Community-Based Restorative Justice Intervention. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 39 (4), Article 5. <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol39/iss4/5>
- Braithwaite, J. (2002). *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford University Press.
- Chandler, D. (2000). *Bosnia: Faking Democracy After Dayton*. 2nd edition. Pluto Press.
- Danieli, Y. (1998). *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. Plenum Press. <https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5567-1>

- Fischer, M., & Simić, O. (2015). Transitional Justice and Reconciliation: Lessons from the Balkans. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:156270505>
- Guzina, D., & Marijan, B. (2013). Local Uses of International Criminal Justice in Bosnia-Herzegovina: Transcending Divisions or Building Parallel Worlds? *Studies in Social Justice* 7(2):245-263. doi:10.26522/ssj.v7i2.1046
- Hadžić, F. (2021). Post-genocidal Balkans Peace: Human Justice, Morality, Memory and Oblivion. *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 4: 89-113.
- Johnstone, G., & Van Ness, D. W. (2006). *Handbook of Restorative Justice*. London, Willan.
- Kamens, S. (2021). Psychological Support in Post-Conflict Reconciliation: Bridging the Divide Between Victims and Perpetrators. In *Healing after War: The Role of Psychosocial Support in Post-Conflict Recovery* (pp. 123-145). Oxford University Press.
- Kurze, A. (2011). Afraid to Cry Wolf: Human Rights Activists Conundrum to Define Narratives of Justice and Truth in the Former Yugoslavia." pp.12. <https://digitalcommons.montclair.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=justice-studies-facpubs>
- Lederach, J. P. (1997). *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. United States Institute of Peace Press Washington, D.C.
- Mejia - Bonifazi, G. M. (2022). Victim Participation in Transitional Justice in Guatemala: A Potential Space for Restorative Outcomes? The Theory and Practice of Restorative Justice in Transitional Contexts: Lessons from Colombia and Other Experiences, pp. 3-4. https://nscr.nl/app/uploads/2022/10/Programme_CICJ_Conference.pdf
- Moffett, L. (2022). Reader at Queen's University Belfast, Armed Groups, Reparations and Restorative Justice, The Theory and Practice of Restorative Justice in Transitional Contexts: Lessons from Colombia and Other Experiences. https://nscr.nl/app/uploads/2022/10/Programme_CICJ_Conference.pdf
- Moreno, M. C. (2022). ICTJ Head of Office for Colombia, Restorative Justice in the Colombian Transitional Justice Process: Achievements and Challenges, The Theory and Practice of Restorative Justice in Transitional Contexts: Lessons from Colombia and Other Experiences. <https://www.ictj.org/media/5470>
- Murphy, C., Joslin, R., & Joslin, S. (2022). The Theory and Practice of Restorative Justice in Transitional Contexts: Lessons from Colombia and Other Experiences.
- O'Neil, B. J. (2019). Reconciling after Transitional Justice: When Prosecutions are not Enough, the Case of Bosnia and Herzegovina, *Croatian International Relations Review, Sciendo*, vol. 25(84): 54-77. doi: 10.2478/cir-2019-0003
- Pemberton, A. (2022). Countering Injustice: Insights Inspired by Hannah Arendt. The Theory and Practice of Restorative Justice in Transitional Contexts: Lessons from Colombia and Other Experiences pp.7 https://nscr.nl/app/uploads/2022/10/Programme_CICJ_Conference.pdf
- Umbreit, M. S., & Peterson - Armour, M. (2011) *Restorative Justice and Dialogue: Impact, Opportunities, and Challenges in the Global Community*, 36 WASH.U.J.L.&POL'Y 65 https://openscholarship.wustl.edu/law_journal_law_policy/vol36/iss1/5
- Van Ness, D. W., & Heetderks - Strong, K. (1997). *Restoring Justice*. Anderson Publishing.
- Van Ness, D.W., & Heetderks-Strong, K. (2010). *Restoring Justice: An Introduction to Restorative Justice*. Edition, revised. Routledge Publishing.
- Zehr, H. (2002). *The Little Book of Restorative Justice (The Little Books of Justice & Peacebuilding)*. first edition, Good Books.